

GENERAAL LAZARE CARNOT EN DE ANTWERPSE NOODMUNTEN VAN 1814

L. Verbist

De voorgeschiedenis

Lazare Nicolas Marguérite Carnot werd in 1753 te Nolay geboren. Hij koos voor een militaire carrière als officier bij de genie. De Franse Revolutie voerde hem in de politiek waar hij zich speciaal met legerzaken bezighield. De reactie op de onthoofding van koning Lodewijk XVI in 1793 en de wil van Frankrijk om de idealen van de revolutie uit te spreiden over gans Europa brachten het land in oorlog met de andere Europese grootmachten.

In deze kritieke omstandigheden ontpopte Carnot zich tot een geniaal organisator. In 1793 bracht hij veertien legers op de been met in totaal meer dan 1.000.000 manschappen. Hij stelde de plannen op voor vele veldtochten wat hem in 1794 de eretitel "organisateur de la victoire" opleverde. Zijn radicale veranderingen in de ravitaillering en militaire administratie brachten een omwenteling in de oorlogvoering teweeg en droegen heel wat

bij tot de aanvankelijke successen van de revolutionaire troepen. Van 1795 tot 1797 was Carnot lid van het Directoire (een vijfkoppige raad die Frankrijk bestuurde). Toen Napoleon in 1799 via een staatsgreep aan de macht kwam, werd Carnot minister van oorlog. Na meningsverschillen met Napoleon trok hij zich echter in 1801 in het burgerleven terug. Hij wijdde zich aan wiskundige studies en publiceerde o.m. “La métaphysique du calcul infinitésimal” en “Géométrie de position”. In 1810 verscheen zijn groot werk “De la défense de places fortes”, dat een grote invloed had op de moderne versterkingskunst.

Het beleg van Antwerpen

De Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden waren op het einde van de XVIIIe eeuw ingelijfd bij Frankrijk. Meer dan welke andere stad in de Zuidelijke Nederlanden trok Antwerpen voordeel uit deze situatie. Haar haven, die sinds 1585 door de Verenigde Provinciën was afgesloten, werd door de Franse revolutionairen immers heropend.

Nadat keizer Napoleon in 1803 de Zuidelijke Nederlanden had bezocht, liet hij Antwerpen in ijltempo uitbouwen tot een geduchte oorlogshaven, het beroemd “pistool gericht op het hart van Engeland”. Frankrijk was immers al jarenlang gewikkeld in een conflict met zijn aartsvijand. Tussen 1803 en 1813 werd hieraan ongeveer 27 miljoen frank besteed : op gloednieuwe scheepstimmerwerven werd vanaf 1810 een machtige krijgsvloot gebouwd, een uitgebreid arsenaal werd ingericht en duizenden arbeiders en galeiboeven groeven twee moderne dokken (het Bonapartedok en het Willem-dok).

Vanaf 1812 keerden de kansen van Napoleon. Dat jaar verloor hij immers een leger van 600.000 man in Rusland en in 1813 werd hij verslagen in Duitsland. Begin 1814 moest Napoleon zich in Frankrijk zelf verdedigen tegen de invallen van de geallieerde legers van Engeland, Oostenrijk, Pruisen en Rusland. Nadat Russische en Pruisische troepen in januari 1814 Brussel hadden bevrijd, werd Antwerpen – dat zwaar versterkt was – ingesloten door Engelse en Pruisische korpsen. De stad werd verdedigd door een garnizoen dat bestond uit 15.000 manschappen van allerlei wapens. Toch wou de Engelse generaal sir Thomas Graham Antwerpen innemen en de Franse Schelde vloot uitschakelen. Na hevige gevechten en zware verliezen moesten de Fransen eind januari 1814 Deurne en Merksem ontruimen. Enkel Borgerhout en Berchem bleven als vooruitgeschoven versterkingen in hun bezit.

Carnot was begaan met de ernst van de situatie en bood op 24 januari zijn diensten aan Napoleon aan. Deze laatste benoemde hem tot gouverneur van Antwerpen. Zonder Napoleon nog ontmoet te hebben vertrok Carnot en kwam op 2 februari 1814 in de Scheldestad aan. De nieuwe gouverneur ontplooipte onmiddellijk een grote activiteit: hij inspecteerde de verschillende versterkingen, monsterte de troepen op, bezocht de hospitalen, organiseerde de bevoorrading en nam de nodige voorzorgen om de rust onder de bewoners te bewaren.

De dag na Carnot's aankomst begonnen de geallieerden Antwerpen te bombarderen, waarbij de Franse vloot tot mikpunt werd genomen. De beschie-

ting veroorzaakte echter weinig schade, en vertroebelde in geen geval het moreel van de troepen en van de Antwerpenaars.

Carnot legde de omgeving van Antwerpen in as (het Kiel, de Markgravelei en Haringrode) maar spaarde Borgerhout omdat hij oordeelde dat hem dat eerder voordeel dan nadeel opleverde; dit ondanks het feit dat de St. Willibrorduskerk en vele woningen reeds gevuld waren met brandbaar materiaal, klaar om te worden aangestoken.

De bevelhebber van het Pruisisch leger, generaal Bülow, probeerde Carnot op 11 februari er toe over te halen om Antwerpen over te geven, zonder succes evenwel. Bülow liet Antwerpen dan links liggen en trok verder zuidwaarts. Zijn troepen werden vervangen door de Saksen, onder het bevel van de prins van Saksen-Weimar. Deze had 30.000 man ter beschikking en moest Antwerpen blokkeren, samen met de Engelsen. Het had immers weinig zin om er zware strijd te leveren : eens Parijs ingenomen zouden de andere steden vanzelf in de handen van de geallieerden vallen. Er bewoog dan ook nog weinig rond Antwerpen. Wel deed Carnot regelmatig uitvallen om zich te bevoorraden en om zijn troepen in beweging te houden.

Op 31 maart 1814 capituleerde Parijs en op 6 april deed Napoleon te Fontainebleau troonsafstand. Hij werd verbannen naar het eiland Elba.

Charles-Jean Bernadotte stuurde op 8 april een brief aan Carnot om hem er toe aan te zetten om Antwerpen over te geven (Bernadotte was een maarschalk van Napoleon, maar hij was tijdig overgelopen naar de geallieerden en werd later koning van Zweden als Carl XIV Johan). Carnot weigerde echter en antwoordde dat hij alleen orders aannam van de Franse regering. Daar Napoleon verslagen was had de belegering van Antwerpen geen zin meer en de geallieerden beëindigden de blokkade op 16 april. Maar zelfs dan bleef Carnot weigeren om Antwerpen te ontruimen.

Lodewijk van Bourbon, een broer van de onthoofde Lodewijk XVI, werd door de Franse senaat aangezocht om als Lodewijk XVIII de troon te bestijgen. Hij verbleef toen reeds 23 jaar in ballingschap in Engeland, en stond uiteraard aan de zijde van de geallieerden. Merk op dat Lodewijk XVII, de zoon van Lodewijk XVI, nooit de troon besteeg, hij stierf als kind in de gevangenis. Lodewijk XVIII landde op 23 april in Calais en gaf reeds op 25 april het bevel om Antwerpen uit te leveren aan de geallieerden. Carnot wilde dat echter niet zelf doen, zodat de overgave slechts op 5 mei plaatsvond, twee dagen nadat hij de stad verlaten had. Een officier die niet deelgenomen had aan de verdediging werd voor deze missie ter plaatse gestuurd.

Carnot na het beleg

In 1815 kwam Napoleon terug aan de macht (de Honderd Dagen) en Carnot werd zijn minister van binnenlandse zaken. Na de Franse nederlaag te Waterloo en de verbanning van Napoleon naar het eiland Sint Helena volgde de Tweede Restauratie van het koninkrijk. Carnot werd door Lodewijk XVIII eveneens verbannen en verbleef tot aan zijn dood in 1823 te Maagdenburg.

De Fransen waren Napoleon en Carnot echter niet vergeten. In 1861, onder het Tweede Keizerrijk, werd Napoleon bijgezet in de kerk van St-Louis-des-Invalides in Parijs. In 1889, tijdens het presidentschap van zijn kleinzoon Sadi Carnot, werd het stoffelijk overschot van Lazare Carnot plechtig over-

gebracht naar de crypte van het Panthéon in Parijs. Dat is een hele eer, want het Panthéon is de necropolis van “les grandes hommes de la liberté française”. Carnot rust er o.m. naast Rousseau, Voltaire, Victor Hugo en Emile Zola. Ook Sadi Carnot kreeg er later een plaats.

De naam van Larare Carnot werd in de noordkant van de Arc de Triomphe de l’Etoile in Parijs ingebeiteld, net zoals deze van de 557 andere generaals van Napoleon.

Ook in Antwerpen is men Carnot niet vergeten. Hij kreeg een belangrijke straat in de buurt van de Zoo naar zich genoemd, en lange tijd stond zijn standbeeld op het Laar als dank voor het sparen van Borgerhout.

Het monument voor Carnot te Borgerhout

De geschiedenis van de munten

Bij zijn aankomst te Antwerpen stelde Carnot vast dat de muntreserve volledig opgebruikt was. Op 10 maart vaardigde hij een proclamatie uit waarin de uitgifte werd aangekondigd van noodmunten met een nominale waarde van 5 centiem en met ongeveer dezelfde intrinsieke waarde. Ze zouden uitsluitend vervaardigd worden door J.F. Wolschot, metaalgieter van de marine. Op 11 maart werd 300 kg koper, afkomstig van oude kanonnen en scheepsbekleding, aan Wolschot geleverd. Daarop begon deze met het vervaardigen van proeven met verschillende gewichten.

Op 16 maart verscheen een dagorde van Carnot waarin ook stukken van 10 centiem werden voorzien en die de gewichten van beide denominaties vastlegde: uit 1 kg koper zouden 40 stukken van 10 centiem vervaardigd worden of 80 stukken van 5 centiem. Op 19 maart volgde dan de eerste levering van Wolschot. Deze sloeg de munten op een muntschroefpers in zijn werkplaats aan het Hopland (een straat nabij de Frankrijklei). Hij werd geholpen door de graveurs F. Ricquier en P. Van de Goor. De openbare ontvangers weigerden echter grotere hoeveelheden van deze stukken in betaling te aanvaarden. Na een interventie van Carnot bij de prefect van het

departement der Twee Nethen, liet deze op 4 april via een rondschrijven weten dat het noodgeld voor alle bedragen in de openbare kassen diende te worden aangenomen.

De productiecapaciteit van Wolschot bleek al spoedig niet voldoende om aan de steeds toenemende geldbehoeften te voldoen. Daarom gaf Carnot op 3 april aan de prefect van de marine de opdracht om in het arsenaal van de marine ook noodgeld aan te maken. Omdat de prefect en de inspecteur van de marine hiertegen protesteerden omwille van de te voorziene onkosten, belastte Carnot op 7 april Pierre Lair, chef van de genie en kolonel van de militaire werklieden, met deze opdracht. Lair begon onmiddellijk met de productie; zijn matrijzen werden gegraveerd door Jean Louis Gagnepain.

Ondanks het feit dat Carnot al op 12 april officieel op de hoogte werd gesteld van de vervallenverklaring van Napoleon, erkende hij pas op 18 april de nieuwe regering. Vanaf die datum werd de N van Napoleon op de noodmunten vervangen door het monogram van Lodewijk XVIII. Een onderbreking in de anders zeer regelmatige leveringen van Wolschot doet vermoeden dat al op 13 of 14 april met de vervaardiging van de nieuwe matrijzen werd begonnen.

Op 30 april werden de aanmuntingen in het arsenaal stopgezet en op 2 mei verrichtte Wolschot zijn laatste levering. Dezelfde dag gaf Carnot het bevel om de stempels te breken, hetgeen bij Wolschot de daaropvolgende dag gebeurde.

Na het beleg bleven deze munten gewoon in omloop. Omdat het gerucht de ronde deed dat Wolschot met achtergehouden stempels de productie van noodgeld voortzette, verrichtte de politie op 24 november een onderzoek. Hieruit bleek dat deze beweringen ongegrond waren. Wolschot overhandigde bij deze gelegenheid zijn gebroken matrijzen : dit waren er negen in totaal.

Uiteindelijk bleven de belegeringsmunten van Antwerpen in België en Frankrijk tot omstreeks 1850 in gebruik. Dat verklaart waarom deze stukken meestal sterk afgesleten zijn.

De munten zelf

De munten zijn op de voorzijde voorzien van een grote N van Napoleon of van een ineengevlochten dubbele L van Lodewijk XVIII. Het monogram is omgeven door twee lauriertakken, onderaan samengebonden met een lint. Boven, onder of op het lint bevindt zich dikwijls het merkteken van de graveur (W voor Wolschot, R voor Ricquier, V voor Van de Goor, JEAN LOUIS GAGNEPAIN voluit of afgekort tot JLGN). Erboven, de stadsnaam ANVERS en eronder, het jaartal 1814. Op de keerzijde is de waarde aanduiding (10 of 5 CENT) omgeven door het omschrift MONNAIE OBSIDIONALE (noodgeld).

De verschillende catalogi welke deze munten vermelden, geven meer of minder varianten aan, en spreken mekaar ook dikwijls tegen op gebied van oplagecijfers. Deze slagaantallen kloppen ook niet altijd met de vastgestelde zeldzaamheid van de stukken. Dit is waarschijnlijk te wijten aan het feit dat alle historische gegevens niet perfect gekend zijn. We houden het hier bij wat J. De Mey in zijn werken geeft (1).

Munten op naam van Napoleon

Atelier van Wolschot

32. 5 Centiem - 180 ex.
Groot formaat (34 mm).

28. 10 Centiem - 7.500 ex.
Zonder initialen.

30. 10 Centiem - 28.500 ex.
Letter W in de kroon.

31. 10 Centiem - 65.688 ex.
Letter A onder de kroon.

33. 5 Centiem - 2.820 ex.
Zonder initialen.

34. 5 Centiem - 11.208 ex (met nr 35).
Letter V in de kroon.

35. 5 Centiem - bij nr 34 Inbegrepen.
Letter V onder de kroon.

Atelier in het arsenaal

29. 10 Centiem - 18.000 ex.
Jean Louis Gagnepain op het lint.

36. 5 Centiem - 16.800 ex.
J.L.G.N. op het lint.

Munten op naam van Lodewijk XVIII

Atelier van Wolschot

- 37 10 Centiem - 20.000 ex.
Zonder initialen.

- 38 10 Centiem - 52.760 ex.
Letter R onder het lint.

41. 5 Centiem - 10.000 ex
Zonder initialen

43. 5 Centiem - bij nr 41 inbegrepen.
Letter V in de kroon en de letters van het monogram minder breed.

Atelier in het arsenaal

39. 10 Centiem - 35.000 ex. (mst nr 40).
Jean Louis Gagnepain op het lint.

- 10 Centiem - weinig (2).
Jean Louis Gagnepain op het lint en R onder het lint.

40. 10 Centiem - bij nr 39 inbegrepen.
Als nr 39, maar de letters van het monogram minder breed.

42. 5 Centiem - 31.300 ex.
J.L.G.N. op het lint.

Noten

- (1) De nummers zijn deze van J. DE MEY & G. PAUWELS, *De munten van België (1790-1993)*, Wetteren, 1993, behalve wanneer uitdrukkelijk anders is aangegeven.
- (2) Dit stuk is niet opgenomen in De Mey-Pauwels. Het wordt beschreven in J. DE MEY & B. POINDESSAULT, *Répertoire de la numismatique française contemporaine 1793 à nos jours*, Brussel-Parijs, 1976, als nr 79.

BEMERKINGEN BETREFFENDE HET ANTWERPS NOODGELD VAN 1814

R. Waerzeggers

In zijn artikel in dit jaarboek merkt de heer Verbist op dat de verschillende catalogi die de Antwerpse belegeringsmunten van 1814 behandelen mekaar dikwijls tegenspreken op gebied van varianten en oplagecijfers, en dat deze slagaantallen ook niet altijd kloppen met de vastgestelde zeldzaamheid van de stukken. Het leek me dan ook interessant om de gegevens van deze catalogi onderling te vergelijken, daarbij werd gebruik gemaakt van :

J. DE MEY, *Les monnaies Belgo-Luxembourgeoises de Charles III à Guillaume Ier (1706-1830)*, Brussel, 1963 (DM).

J. DE MEY & G. PAUWELS, *De munten van België (1790-1993)*, Wetteren, 1993 (DM-PAL).

J. DE MEY & B. POINDESSAULT, *Répertoire de la numismatique française contemporaine - 1793 à nos jours*, Brussel-Parijs, 1976 (DM-POI).

V. GADOURY, *Monnaies françaises 1789-1975*, Baden-Baden, 1975 (GAD).

V. GUILLOTEAU, *Monnaies françaises. Colonies 1670-1942 Métropole 1774-1942*, Versailles, 1942 (VG).

C. KRAUSE & C. MISHNER, *Standard Catalog of World Coins. Deluxe ANA Centennial Edition*, 10 a, 1991 (K&M).

P. MAILLET, *Catalogue descriptif des monnaies obsidionales et de nécessité avec atlas*, Brussel, 1870 (MAI).

De er in vermelde varianten en oplagecijfers zijn samengevat in de volgende tabel :

	Emissies op naam van Napoleon	DM		DM-PAU		DM-POI		GAD		VG Nr	K&M (7)		MAI Nr
		Nr	Aantal	Nr	Aantal	Nr	Aantal	Nr	Aantal		Nr	Aantal	
1	5 Cents Groot formaat	135	180	A 32	180	70	180	39	ca 180		1	180	3
2	10 Cents Zonder graveur	136	7.500	A 28	7.500	65	7.500	57	7.500	2335	5.2	7.500	2
3	10 Cents W onder het Linl	136a	28.500							2333			
4	10 Cents W onder de N	136b		A 30	28.500	67	28.500	57	28.500			5.4	29.000
5	10 Cents R onder het lint	136c	65.688 (2)	A 31	65.688 (3)	69	65.688	57	65.688	2334	5.3	66.000	23
6	5 Cents Zonder graveur	137	2.820	A 33	2.820	71	02.820	40	—		2.1	—	32
7	5 Cents V onder de N	137a	4.208	A 34	11.208			40	11.208	2336	2.2	11.000	34
8	5 Cents V onder het lint	137b	7.000	A 35		72	11.208	40	2.820			2.3	bij 2.2
9	10 Cents JEAN LOUIS GAGNEPAIN	138	18.000	A 29	18.000	68	18.000	56	18.000	2332	5.1	18.000	24
10	5 Cents J.L.G.N. op het lint	139	16.800	A 38	16.800	73	16.800 (4)	40	16.800 (4)	2337	2.4	17.000	35

	Emissies op naam van Lodewijk XVIII	DM		DM-PAU		DM-PCI		GAD		VG Nr	KSM (1)		MAI Nr
		Nr	Aantal	Nr	Aantal	Nr	Aantal	Nr	Aantal		Nr	Aantal	
11	10 Cents - brede LL Zonder graveur	140	20.000	A 37	20.000	77	20.000	59	—		7.1	20.000	4
12	10 Cents - brede LL R onder het lint	140	52.760 (9)	A 38	52.760	78	52.760	59	52.760	2339	7.2	53.000	43
13	10 Cents - brede LL e boven 1814												42
14	10 Cents - smalle LL Zonder graveur										8.1	— (9)	
15	5 Cents - brede LL Zonder graveur			A 41	10.000	81	10.000						5
16	5 Cents - brede LL V onder het lint							41a	—		4.2	— (9)	
17	5 Cents - smalle LL Zonder graveur							41	10.000		3.1	10.000 (9)	
18	5 Cents - smalle LL V onder het lint	141a	10.000 (7)			83	bij 82	41		2341	3.2	—	53
19	10 Cents - brede LL JEAN LOUIS GAGNEPAIN	142	35.000	A 39	35.000								
20	10 Cents - brede LL JEAN LOUIS GAGNEPAIN + R onder het lint					79	bij 80	59	20.000				44
21	10 Cents - smalle LL JEAN LOUIS GAGNEPAIN	142b	bij 142	A 40	bij A 39	80	35.000	58	35.000	2338	6.2	35.000	45
22	5 Cents - brede LL J.L.G.N. op het lint	143	31.300	A 42	31.300	82	31.300	41a	— (9)	2340	4.1	—	52
23	5 Cents - smalle LL J.L.G.N. op het lint	143b	31.300	A 43	—			41	31.300 (4)		3.3	31.000 (9)	

Bij nader toezien hebben alle auteurs (Maillet uitgezonderd) zich rechtstreeks of onrechtstreeks gebaseerd op de studie van P. Bordeaux (*La médaille frappée en l'honneur de Pierre Lair à Anvers, en 1814 et les monnaies obsidionales anversoises émises à la même époque*, in de *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 1910, p. 181-205 en 309-338).

Bordeaux heeft op zijn beurt de hier ter zake doende gegevens overgenomen uit de *"Histoire métallique d'Anvers. Catalogue de la Collection Ter Bruggen. Monnaies, mereaux, jetons, médailles, plaques & empreintes, propriété de la ville d'Anvers 1874-1875"*

Deze catalogus, opgesteld op basis van gegevens die door Fréd. Veraciter geleverd werden, is echter niet altijd even duidelijk en laat soms ruimte voor interpretatie open; het leek mij dan ook aangewezen om het gedeelte, dat over het Antwerps noodgeld van 1814 handelt, hier integraal en onveranderd weer te geven

---

Collection des Monnaies Obsidionales d'Anvers. 1814.

PREMIÈRE SÉRIE.

Pièces frappées par J. P. Wolschat dont on commence à battre le 8 Mars 1814, ord. du Général Carnot.

672. Pièces de 5 centimes (sup. cens.). Le coin de cette monnaie a été brisé le 12 Mars 1814 par la raison qu'il y avait trop de cuivre dans cette pièce dont on n'avait frappé

qu'environ 180 Exemplaires. - 5 CENTS. - N. 1^r coin, dont on a commencé à battre le 8 Mars 1814, à 4 heures l'après-midi au *Mouton*, rue Houblonnière, par Wolschat. POIDS 18 gr. D. 33.

673. Pièce d'essai de 5 centimes en plomb 1814. D. 34.
D'après une note de M. Steenecruys, cette pièce d'essai fut frappée par Wolschat au *Mouton* à 10 $\frac{1}{2}$ h. du matin.
674. Même pièce en cuivre du 8 au 10 Mars 1814. D. 34. P. 19.
675. Idem pièce d'essai frappée sur une demi-couronne d'argent D. 33. P. 12 (unique).
676. Autre pièce d'essai cuivre D. 33. P. 19. Variée.
677. Idem la première pièce du 1^r coin frappée le 8 Mars 1814 à 10 $\frac{1}{2}$ h. du matin. D. 33. P. 18. (Attest. de Steenecruys).
678. Idem imparfaite D. 33. P. 17.
679. Idem variée D. 33. P. 16.
680. Idem id. D. 33. P. 15, pièce d'essai.
681. Idem id. D. 33. P. 13.
682. Idem 12 Mars, dernière pièce d'essai 12 Mars. D. 32. P. 12.
683. Pièce de 10 CENT. N. la 1re pièce du 1^r coin, frappée le 12 12 Mars à midi (Attest. de Steenecruys). D. 36 P. 28. (Du 12 au 15 Mars 1814-3500 pièces).
684. Pièce de 10 CENT. 1^r coin avant l'élevure sur l'N 15 Mars. D. 35. P. 28. frappée 16 Mars 1814 à midi.
685. Même pièce 2e coin avec l'élevure, 16 Mars n. 35. P. 25.
686. Idem id. id. id. au-dessus du 10-16 à 19 Mars D. 35. P. 29. (4000 pièces).
687. Pièce de 5 CENTIMES, 2e coin 15 au 19 Mars, la 1re pièce du 2^d coin fut frappée 15 Mars 1814 à 4 $\frac{1}{2}$ heures de relevée (Attest. de Steenecruys D. 33. P. 12. 2820 pièces).
688. Même pièce, essai sur plomb. D. 34.
689. Idem 2e coin 29 Mars - 1 Avril 1814 D. 30. P. 13. 6000 pièces.

690. Pièce de 5 CENT. 2e coin 19 Mars - 1 Avril 1814.
D. 29 P. 11.
691. Pièce de 10 CENT. avec N sur W. - 3e coin. 20 Mars -
1 Avril 1814. D. 35. P. 23 - 28,500 pièces.
692. Même pièce 3e coin mais variée 10 sur W. D. 36 P. 25.
693. Idem id. N sur W. D. 35 P. 26. BR.
694. Idem 4e coin variée N sur R. - l'R sous la guir-
lande. Du 1-12 Avril 1814 - 1re pièce. D. 35 P. 23.
65,688 pièces.
695. Pièce de 10 CENT. avec N sur R. Première pièce d'essai.
D. 35. PL.
696. Le coin original des précédentes gravé sur acier.
697. Pièce de 10 CENT. - Autre 4e coin, avec R & la couronne
fermée D. 35 P. 26.
698. Même pièce, autre 4e coin, avec couronne ouverte, variété
d'inscription le T baissé sous H. D. 35. P. 26.
699. Idem. Variété. D. 35 P. 24.

DEUXIÈME SÉRIE.

*Pièces frappées au balancier par Walschof et gravées par
J. Van de Goor. 1814.*

700. Pièces de 5 CENT. 3e coin. 1re au Balancier. Du 2-6 Avril
1814 - avec N sur V. - D. 30 P. 14. - 4296 pièces.
701. Pièce de 5 CENT. N sur V. - 3e coin, autre pièce. D. 32. P. 12.
702. Pièce de 5 CENT. 3e coin, autre alliage. N sur V. D. 31. P. 12.
703. Pièce de 5 CENT. 4e coin. 2e au Balancier. Du 6—9 Avril
D. 31. P. 12. - 7000 pièces.
704. Pièce de 5 CENT. 4e coin, autre pièce D. 30. P. 10.
705. Pièce de 10 CENT X sur X. la 1re pièce du 1er coin, frappée
au balancier du 20 au 22 Avril 1814 place de Meir; attest.
de M. Steenecruys D. 36. P. 24. - 20,000 pièces.

706. Pièce de 10 CENT. X sur R. du 22 Avril au 2 Mai 1814.
n. 36. p. 26. 52,760 pièces.
707. Même pièce avec double variante dans la position des lettres :
 - Du 23 Avril - 2 Mai. n. 35. p. 24.
708. Autre pièce avec les pointes du X sur R sans retour. du
23 Avril au 2 Mai. n. 34. p. 23.
709. Autre pièce variée avec les têtes des X sur X rentrées et les
pointes des queues fermées. Du 23 Avril au 2 Mai n. 36.
p. 26.
710. Idem variée. - La dernière pièce frappée au Balancier le 2
Mai 1814, avant Midi à la place de Meir. n. 35. p. 29.
711. Même pièce, même coin que 4. n. 35. p. 23.
712. Idem id. id. n. 35. p. 25. BR.
713. Pièce de 5 CENT. autre double L sur V. 1er coin avant
l'élevure au-dessus de la lettre; frappée du 10 au 18
Avril 1814. n. 30. p. 14.
714. Même pièce 2e coin avec l'élevure. n. 29. p. 12. Alliage.
715. Idem id. id. du 10 au 18 Avril.
n. 31. p. 15. - (1000 pièces.)

TROISIÈME SÉRIE.

*Pièces frappées au Chantier par Jean Louis Gagnepain du
5 au 20 Avril 1814.*

716. Pièce de 10 CENT. avec N et le nom du monnayeur sur
les rubans de la couronne. 1er coin. Frappée à l'arsenal le
5 Avril 1814 n. 35. p. 28. (18000 pièces.)
717. Pièce de 10 CENT. avec N. frappée à l'arsenal, tranche
cannelée, laiton. n. 36. p. 22.
718. Même pièce, tranche cordonnée n. 37. p. 25.

719. Pièce de 5 CENT. N. 1er coin, frappée à l'arsenal D. 30. P. 13.
(16,800 pièces.)
721. Pièce de 5 CENT. N. 2e coin, id. D. 30. P. 13.
722. Idem laiton N. id. id. D. 30. P. 9.
723. Idem bronze N. id. id. D. 31. P. 13.
724. Pièce de 10 CENT. LL. 2e coin. id. 20 Avril au 2 Mai.
D. 36. P. 25. - 35,000 pièces.
725. Même pièce D. 36. P. 23. id. laiton.
726. id. D. 36. P. 25. id. tranche cannelée.
727. id. D. 36. P. 23. id. id. cordonnée, laiton.
728. id. D. 36. P. 26. id. couronne fermée.
729. Pièce de 5 CENT. revers des 2 côtés, 2e coin. D. 30. P. 13.
730. Idem id. X sur X. 2e coin, frappée à l'arsenal 20
Avril au 2 Mai. D. 31. P. 15. - 31,800 pièces.
731. Pièce de 5 CENT. 2e coin. D. 31. P. 13. Laiton.
732. Idem id. D. 30. P. 16. - cour. fermée.
733. Idem id. D. 31. P. 15. id. Laiton.
734. Idem id. D. 32. P. 13, la dernière pièce,
tranche cordonnée.
735. Pièce de 5 CENT dernier coin D. 30. P. 13, tranche unie
et autre disposition des lettres.

Zelfs zonder over te gaan tot een uitgebreide en gedetailleerde studie van de beschikbare munten (met o.m. stempelvergelijkingen) is het aan de hand van deze tekst toch mogelijk om een aantal fouten en lacunes in de bestaande catalogi te elimineren :

Slagaantallen

De aanmaakcijfers, die in de catalogus van de verzameling Ter Bruggen worden gegeven, blijken zeer betrouwbaar te zijn voor wat het atelier van Wolschot betreft. Ze stemmen immers overeen met een totale waarde van 18.509,6 frank (8), terwijl we weten dat Wolschot voor 18.507,75 frank noodgeld in de kas van de Antwerpse betaalmeester D'Army stortte (9).

Bordeaux heeft zich dan ook systematisch op deze slagaantallen gebaseerd. Hij heeft hierop echter twee vergissingen begaan, die door alle hedendaagse auteurs overgenomen werden (dikwijls met bijkomende fouten) :

- 1 De stukken van 5 centiem van de eerste reeks van Wolschot (met de N van Napoleon en zonder merkteken van de graveur) omvatten de nummers 687 tot 690 van de verzameling Ter Bruggen. Er blijken 2.820 exemplaren van vervaardigd te zijn tussen 15 en 19 maart (nr 687) en 6.000 exemplaren tussen 19 maart en 1 april (nr 689). Bordeaux vermeldt de 2.820 exemplaren van de eerste aanmaakperiode als totaal slagaantal voor dit type, daar waar dit dus in werkelijkheid 8.820 moet zijn.
2. Volgens de catalogus van de verzameling Ter Bruggen werden door Wolschot slechts 1.000 stukken van 5 Centiem met het monogram van Lodewijk XVIII geslagen; dit tussen 10 en 18 april (nr 713 tot 715). Bordeaux geeft echter een op'age van 10.000 stuks (waarschijnlijk een drukfout)

De rand

Ondanks het feit dat zowel in de catalogus Ter Bruggen als door P. Bordeaux exemplaren met randversieringen vermeld worden ("tranche cannelée" en "tranche cordonnée"), zijn latere auteurs nooit dieper op dit aspect van de zaak ingegaan. Waarschijnlijk omdat Bordeaux vooropstelde dat de randversiering enkel aangebracht werd op speciaal vervaardigde geschenke-exemplaren, en dat al de noodmunten, die voor de omloop bestemd waren een gladde rand bezaten.

Een summiere controle volstaat echter om aan te tonen dat deze hypothese niet juist is :

- Bordeaux beschrijft zelf een stuk van 5 centiem met de N van Napoleon en met J.L.G.N. op het int, dat voorzien is van een kanttrand . op de voorzijde bevindt zich een punt langs weerszijden van het jaartal en het omschrift op de keerzijde is weergegeven in veel grotere letters dan gewoonlijk (nr 23). Hij beschouwt dit type als een proefstuk, maar het komt zo dikwijls voor - en

dan veelal nog in afgesleten toestand - dat het gewoon in omloop gebracht moet zijn.

- Van de stukken van 10 centiem met het smal LL-monogram en met JEAN LOUIS GAGNEPAIN op het lint bestaan twee varianten :

Vz : Smal LL-monogram, omgeven door een dikke krans van twee laurientakken die onderaan door 'middel van een lint zijn samengebonden; eronder, 1814; erboven, ANVERS; de tak links bezit 28 bladeren en deze rechts 27; het lint, met het opschrift JEAN LOUIS GAGNEPAIN, heeft recht afgesneden uiteinden die zich boven het jaartal bevinden; rondom, een parelcirkel (10).

Kz : 10 / CENT. ; rondom, MONNAIE (bovenaan) / OBSIDIONALE (onderaan) en een parelcirkel (11)

De rand van deze stukken is steeds glad.

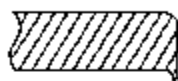
Vz : Als die van vorig stuk, maar de dunnere krans bezit 24 bladeren links en 25 rechts; het lint heeft dubbel gepunte uiteinden, die afhangen langs weerszijden van het jaartal.

Kz : Als die van vorig stuk, maar de cijfers van de 10 staan veel verder uit elkaar; de letters zijn magerder en de parels van de parelcirkel zijn kleiner

De stukken van dit type zijn steeds voorzien van een kartelrand.

De kartelrand werd bij deze beide types duidelijk niet op dezelfde manier aangebracht :

- Bij de stukken van 10 centiem is de karteling steeds zeer scherp en hebben de ribbels de vorm van halve cilindertjes. De boord is aan de ene zijde van het stuk afgerond en vormt aan de andere zijde een dunne uitstekende braam :

Deze braam is door de muntstempel platgeslagen, wat aantoont dat de kartelrand vóór de eigenlijke muntslag werd aangebracht. De afronding en de braam zijn duidelijk veroorzaakt door een afschuifkracht, evenwijdig aan de rand. De vele afbrokkelingen op de rand, alle aan de boord met de braam, wijzen eveneens in die richting. Waarschijnlijk werd de kartelrand dan ook tijdens het uitponsen van de muntplaatjes verwezenlijkt, door gebruik te maken van ponsgereedschap met gekartelde oppervlakken.

- Bij de stukken van 5 centiem is de karteling steeds vrij zwak; ze wordt gevormd door vlakke ribbels, gescheiden door vrij brede vlakke inkepingen. De rand vormt rechte hoeken met de voor- en de keerzijde van het stuk, zodat mag aangenomen worden dat de karteling hier na het uitponsen via een meer klassieke methode werd aangebracht.

Andere bemerkingen

Het is opvallend dat in de hedendaagse literatuur heel wat meer types vermeld worden dan wat op basis van de catalogus van de verzameling Ter Bruggen te verwachten was, vooral dan bij de stukken met het monogram van Lodewijk XVIII. Uit de catalogus van de verzameling Ter Bruggen kan, voor Lodewijk XVIII, enkel het bestaan afgeleid worden van vijf types (10 centiem met brede LL zonder graveursmerk, 10 centiem met brede LL boven R, 10 centiem met smalle LL en JEAN LOUIS GAGNEPAIN op het lint, 5 centiem met smalle LL en V onder het lint, 5 centiem met brede LL en J.L.G.N. op het lint).

De meeste andere varianten worden nooit afgebeeld en ik ben er van overtuigd dat het merendeel ervan gewoon niet bestaat. Om hierover absolute zekerheid te verkrijgen moet vanzelfsprekend een uitgebreid onderzoek uitgevoerd worden op de stukken zelf. Een karakteristiek die hierbij behulpzaam kan zijn, is de boord van de stukken. Alles wijst er immers op dat de stempels voor de werkplaats van Wolschot en deze voor het atelier in het arsenaal zich daar systematisch van elkaar onderscheiden :

- de stukken van Wolschot zijn op de voorzijde en op de keerzijde steeds afgezoomd door een streepjesrand :

- de stukken van het arsenaal zijn op beide zijden afgeboord door een parelcirkel :

Het stuk van 10 centiem van Lodewijk XVIII, met JEAN LOUIS GAGNEPAIN op het lint en de letter R eronder (nr 20 in de tabel), dat alleen door Mailliet wordt afgebeeld (pl. VII, 13), is blijkens de inscriptie op het lint in het atelier van het arsenaal vervaardigd. Dit type zou het enige zijn dat met zijn streepjesrand van bovenvermelde regel afwijkt.

Het ligt echter niet voor de hand dat twee verschillende graveurs (Ransonnet en Gagnepain) aan dezelfde matrix zouden gewerkt hebben. Mailliet heeft zich vrijwel zeker vergist en de kleine rechthoekige blokjes, waaruit het lint bij de stukken van 10 centiem met de letter R is opgebouwd (nr 12 in de tabel), op een slecht bewaard exemplaar verkeerdelijk voor de letters van JEAN LOUIS GAGNEPAIN aanzien.

Noten

- (1) Incien meer dan 10.000 exemplaren werden geslagen zijn de slagaantallen in deze publicatie tot op het duizendtal afgerond.
- (2) Volgens deze auteur bevindt de letter R zich onder de N.
- (3) Volgens de beschrijving bevindt de letter R zich onder de N: op de bijgaande foto is ze echter onder het lint geplaatst.
- (4) Volgens deze auteur luidt de inscriptie op het lint JLGP
- (5) Volgens deze auteur bevindt de letter R zich onder het monogram.
- (6) In de catalogus opgenomen met de vermelding "*recorded, not confirmed*"
- (7) Deze auteur geeft aan dat de V zich onder het LL monogram bevindt in plaats van onder het lint.

(8)	572-682	5 Cents	8-10 maart	180 ex.	9,0 Fr
	683-694	10 Cents	12-15 maart.	3.500 ex.	350,0 Fr
	685-686	10 Cents	16-19 maart	4.000 ex.	400,0 Fr
	687-688	5 Cents	15-19 maart	2.820 ex.	141,0 Fr
	689-690	5 Cents	29 maart-1 april	6.000 ex.	300,0 Fr
	691-693	10 Cents	20 maart-1 april	28.500 ex.	2.850,0 Fr
	694-699	10 Cents	1-12 april	56.688 ex.	6.568,8 Fr
	700-702	5 Cents	2-6 april	4.296 ex.	214,8 Fr
	703-704	5 Cents	6-9 april	7.000 ex.	350,0 Fr
	705	10 Cents	20-22 april	20.000 ex.	2.000,0 Fr
	706-712	10 Cents	23 april-2 mei	52.760 ex.	5.276,0 Fr
	713-715	5 Cents	10-18 april	1.000 ex.	50,0 Fr
					<u>18.509,6 Fr</u>

- (9) P. Bordeaux geeft de lijst van de hoeveelheden noodgeld die door Wolschot in de kas van betaalmeester D'Arcy werden gestort, op basis van de borderellen die door commandant Martin in de archieven van de familie Carnot werden teruggevonden:

19 maart	900,00 fr
24 maart	1.000,00 fr
26 maart	1.000,00 fr
31 maart	1.000,00 fr
1 april	1.000,00 fr
2 april	781,10 fr
6 april	1.250,00 fr
8 april	1.000,00 fr
9 april	1.000,00 fr
13 april	1.000,00 fr
18 april	1.200,00 fr
20 april	1.000,00 fr
22 april	1.000,00 fr

26 april	1.000,00 fr
29 april	1.000,00 fr
2 mei	800,00 fr
2 mei	<u>1.476,85 fr</u>
	18.507,75 fr

Het verschil van 1,85 frank tussen beide totalen stemt mogelijk overeen met de nominale waarde van de geschenkexemplaren die door Wol-schol vervaardigd werden.

- (10) Doordat de voor- en keerzijdestempel met geweld tegen elkaar zijn geslagen is onderaan het woord **OBSIDIONAIF** incuus en in spiegelschrift zichtbaar, vooral tussen de cijfers van het jaartal
- (11) Vrijwel alle exemplaren zijn geslagen met een beschadigde keerzijdestempel : door een verzakking vertonen de stukken een grote uitstuiping die gaat van de bovenkant van **MONNAIE** over de **E** van **OBSIDIONALE** naar de **NT** van **CENT**